

РЕЦЕНЗИЯ

върху дисертационен труд за получаване на образователната и научна степен „доктор” по специалност „Социология”, шифър 05.11.01

Тема на дисертационния труд: Семейни ценности и младите хора: състояние и динамика след 1989 година

Автор: Евгения Благоева Николова

Рецензент: чл.-кор. проф. дсн Атанас Атанасов

Основание за представяне на рецензията е участие в научното жури за защита на дисертационния труд съгласно Заповед № РД -6-17/14.012016 г. на Директора на Института за изследване на населението и човека.

Представеният дисертационен труд е в обем 314 страници, от които 275 страници са основен текст, придружен от 35 таблици, 4 фигури, 144 графики и 25 страници приложения, съдържащи 58 таблици с емпирични данни. Накрая са изброени 300 заглавия на литературни източници.

В изложението си по-нататък ще следвам изискванията към формата и съдържанието на рецензиите за научни степени.

1. Актуалността на дисертационната тема се обуславя от дълбоките структурни промени през последните десетилетия на 20 и 21 век в България. Те намериха отражение не само в икономиката, политиката и социалната сфера, но доведоха и до множество негативни тенденции в демографското развитие на страната. В обективен план се наблюдава силно изразен демографски спад при основните демографски показатели – намалена раждаемост, висока смъртност и интензивна емиграция, предимно на млади хора. В субективен план се очертават дълбоки промени в ценностната система на обществото, довели до нови житейски стратегии и модели на демографско поведение, свързани с дестабилизиране на семейството, партньорството, междупоколенческите отношения, отношението към децата и възрастните, както и падането на редица сексуални табута. Дисертантката насочва

вниманието си към тези промени, като се опитва да докаже, че в изследвания период 1990-2008 година в българското общество е налице разнопосочна динамика в нагласите в брачно-семејната сфера – от една страна в част от лицата /главно младите хора и тези с по-високо образование/ се наблюдава модернизация в нагласите, а в друга част – /хората във висока възраст и с по-ниско образование/ традиционните елементи в нагласите се запазват във висока степен.

2. За разработването на дисертационния труд са проучени голям брой литературни източници – монографии, студии и статии. Както се посочи, общият им брой е 300. От тях 87 са на български език /сред тях има 8 чуждестранни автори, преведени на български език/ и 195 на английски език /сред тях има 11 български автори с превод на английски език/. В съдържателна насока този обширен литературен материал съответства на проблематичната ориентация на дисертационния труд. Широко са представени и анализирани в сравнително подробен вид /с положителните качества и направените критики/ теоретичните виждания на водещи изследователи в областта на общочовешките ценности /Милтън Рокич, Ейбрахам Маслоу, Роналд Ингълхарт и други/, както и на семејните и репродуктивните ценности в историята за втория демографски преход /Ван де Каа, Лестаг, Суркин и други/. Същевременно на основата на голям брой демографски и социологически литературни източници се проследяват основните тенденции в развитието на брака, семејството и раждаемостта, включително нагласите, свързани с тях, в българското общество преди и след началото на прехода. Така, според дисертантката, ясно се очертава предишната културно-историческа рамка, на фона на която по-лесно могат да се установят промените в ценностите и нагласите след 1990 година. Този богат информационен материал показва, че Е. Николова е много добре запозната с постиженията и проблемите в изследваната от нея област на ценностите и нагласите.

3. В дисертационния труд присъства, от една страна, теоретичен анализ на същността и съдържанието на ценностите и нагласите в областта на брачно-семејните отношения и възпитанието на децата, имащи връзка с демографските промени. От друга страна е направен обширен емпиричен анализ на тяхното състояние и динамика през изследвания период 1990-2008 година.

За емпиричния анализ е използвана информация от Европейското изследване на ценностите и по-конкретно от три вълни – 1990, 1999 и 2008 година.

Промените в ценностите и нагласите са търсени в три аспекти – поколенчески, образователен и времеви. За установяване на ефекта на поколенията са формирани три възрастови групи: 18-29 г., 30-49 г. и 50 и повече г. За установяване на ефекта на образованието също са формирани три групи: лица с по-ниско от средно образование, със средно и с висше образование. За установяване на ефекта на времето са съпоставени ценностните ориентации и нагласите за трите изследвани вълни. Тези три вида ефекти са изследвани за България. При сравнителния анализ за България, Полша и Норвегия вниманието е насочено само към ефекта на поколенията и ефекта на времето, като са ползвани две вълни – 1990 и 2008 г./в някои таблици вместо вълна 1990 г. е използвана вълна 1999 г./.

Когато са оценявани ценностните профили по оста материализъм–постматериализъм са използвани и данни от Световното изследване на ценностите – вълни 1997 и 2005 г.

Емпиричният анализ е осъществен въз основа на два вида процентни разпределения на изследваните лица – едномерни и двумерни. При двумерните разпределения е изследвано влиянието на двете променливи – възраст и образование. В даденото накрая Приложение 1 са изложени двумерните разпределения на въпросите за ценностите и нагласите, заедно с величините на критериите за статистическа зависимост хи-квадрат/вкл. вероятността p за статистическата значимост/ и коефициента на Крамер за измерване на силата/теснотата/ на връзката между зависимата и факторната променлива.

4. Дисертационният труд е насочен към промените във възгледите и нагласите за брака, семейството, родителството и възпитанието на децата. Тези промени намират широко отражение в демографското развитие на страната и в някои отношения влияят негативно на това развитие. С оглед на по-добрата теоретична обосновка на тези промени е направен обзорен анализ и систематизация на теоретичните виждания на водещи изследователи в областта на общочовешките ценности, както и на семейните и репродуктивните ценности в историята на втория демографски преход. Емпиричният анализ разкрива съществуващите ценностни профили в днешното българско общество, както и състоянието и динамиката на нагласите към семейството и брака, аборта и хомосексуализма, вътрешносемейните връзки и партньорски отношения, междупоколенческите отношения и възпитанието на определени ценности у децата. Ето защо преценявам, че направените теоретични обобщения и практико-приложни изводи са убедителни. Това се дължи както на използваните теоретични

аргументи и доказателства, така и на умелия емпиричен анализ на състоянието и динамиката на основни общочовешки и семейни ценности и нагласи в България през периода 1990-2008 година.

5. Една част от научните приноси имат научно-познавателен и методологически характер, а друга – практико-приложно значение. По-конкретно, според мен, те изглеждат така:

Научно-познавателни:

–Подбрани са концептуални виждания на изтъкнати изследователи в областта на ценностните ориентации и нагласи с очертаване на мястото на промените в ценностите и нагласите в съвременните демографски промени и по-конкретно в сферата на брачно-семејните отношения. Те се използват като най-обща основа за описание и обяснение на социалните и културните трансформации в обществената система.

–Представени са основните характеристики на теориите за демографския преход/първи и втори/, които служат като обяснителна рамка за взаимодействието между социално-икономическите, културните и ценностни предпоставки и демографските промени.

–Обобщени са теоретичните разработки за същността и значението на възрастовите, кохортните и времевите ефекти и методологическия проблем за тяхното разграничаване. Очертана е ролята на младежката кохорта като най-податлива на влияния, предизвикани от важни исторически и социални промени в сравнение с възрастните хора.

Практико-приложни:

–С помощта на 4-айтъмния ценностен индекс на Р. Ингълхарт са разкрити съществуващите по оста материализъм-постматериализъм ценностни профили в българското общество. Установено е, че през целия изследван период 1990-2008 г. доминира смесеният тип ориентация, при който хората поставят акцента както върху социалната и икономическата сигурност, така и върху възможността за себеизява, свободата на словото и правото на личен избор. При разглеждането на

„чистия” вариант/материализъм-постматериализъм/ доминират хората с материалистична нагласа. Този мироглед остава в най-висока степен застъпен в групите на най-възрастните/над 50 г./ и по-ниско образованите/под средно образование/.

–В семейно-брачната сфера е установено, че има както запазване на традиционни ценностни елементи, така и нови модернистични нагласи. Семейството и семейния живот продължават да заемат изключително важно място в ценностната система на българите. Запазват се традиционните елементи на силна междупоколенческа зависимост, както и традиционния уклон във възгледите за ценностите, в които трябва да се възпитават децата. Но в редица други области на тази сфера се появяват нови нагласи, израз на модернистични промени – бракът губи ореола на „вечен съюз”, налице е по-голяма толерантност към аборта и хомосексуализма, има позитивна подкрепа на самотните майки.

–Младите и по-образовани хора ясно се очертават като носители на постмодернистични ценности, насочени към личностно самоутвърждаване, оспорване на безусловни за едно традиционно общество ценности като брак, майчинство, стабилност на семейната връзка, семейство с двама родители и др.

–На основата на сравнителния анализ на динамиката на семейните, брачните и родителските ценности в България, Полша и Норвегия за периода 1990-2008 г. са разкрити определени съвпадения и различия в нагласите и ценностните ориентации. Показано е, че в резултат на господстващата комунистическа идеология в продължение на няколко десетилетия, в България и Полша има в по-голяма степен съвпадения в двете общества: по-късно започва навлизането на постмодернистичните ориентации, преобладават традиционните схващания за синовния дълг и уважение, за това, че майката не трябва да работи, докато детето е малко и др. В Норвегия в по-голяма степен са разпространени модернистичните ценностни ориентации и нагласи. Същевременно в трите общества младите поколения са носители на постмодернистичните ценности и нагласи.

Като цяло дисертационният труд не само допринася за по-нататъшното развитие на теориите за семейните и репродуктивните ценности и нагласи, но с конкретните приложни заключения подпомага социалното управление в търсене на мерки за

преодоляване на последствията от негативните промени в тях за демографското развитие на страната.

6. В дисертацията идеите и постановките на другите автори са ползвани коректно, с необходимото позоваване на съответните места на техните публикации. Очертаните приноси имат оригинален характер и са лично дело на дисертантката.

7. По дисертационния труд са осъществени 4 публикации – една в научно списание и три в сборници от доклади /една в сборник от международна конференция и две в сборници от национални конференции/. С тях дисертантката е направила известни на научната общност определени резултати от изследователската си работа.

8. В стегнат вид авторефератът отразява основните положения и научните приноси на дисертационния труд. Приемам формулираните от дисертантката научни приноси.

9. Към дисертационната разработка имам и някои бележки:

* Като отправна методологическа рамка в изследването са възприети теоретичните виждания на водещи изследователи в областта на ценностните ориентации и нагласи. Липсва обаче ясна и изрична аргументация за взетите на основата на тази рамка методологични решения – например защо са избрани съответните предметни области и индикатори за изследване. На някои места се срещат елементи на аргументация, но те не са в компактен вид, за да може да има основание изложението да се разглежда като теоретичен модел. Липсата на собствена методологическа постановка не позволява ясно да проличат теоретичните конструкции и емпиричните индикатори, чрез които се реализират целите и задачите на изследването.

* Методичната основа на изследването е дадена много пестеливо, бих добавил твърде телеграфно, само с две изречения. Необходимо е по-широко описание на използваните методи – например, че се използва хи-квадрат анализа за установяване на статистическата значимост на изследваните зависимости, както и коефициента на Крамер, чрез който не само се измерва влиянието на факторни

променливи, но и на основата на изчислените коефициенти могат да се подредят факторите по силата на влияние.

*На някои места в емпиричния анализ са интерпретирани зависимости, за които критерият хи-квадрат е статистически незначим $/p > 0,05/$. Това може да става само с изричното упоменаване, че интерпретацията няма характер на категоричен извод, а е с приблизителна ориентация.

Разбира се, посочените бележки съвсем не снижават цялостните научни достойнства на дисертационния труд. Те целят по-скоро подобряването на по-нататъшната работа на дисертантката върху изследваните проблеми.

10. В заключение ясно искам да подчертая високото научно равнище, на което е разработен дисертационният труд и съдържащите се в него научни и научно-приложни приноси. Като изтъквам положителното си отношение към труда, предлагам на членовете на Уважаемото научно жури да присъдят на Евгения Благоева Николова образователната и научна степен „доктор” по специалност „Социология”, шифър 05.11.01.

22.02.2016 г.

Гр.София

Рецензент:

/чл.-кор.проф.дсн Ат.Атанасов/